

Adalékok a művi megtermékenyítés jogi kérdéseihöz

A probléma természetéről

Az emberi magzat helyzetét, jogállását, valamint ezek lehetséges következményeit meghatározni régóta komoly elméleti és gyakorlati problémát jelent, különösek pedig a különböző célú mesterséges megtermékenyítési eljárások elterjedésével. A magzat az emberi élet potenciális lehetőségét rejt magában, de amióta az elmúlt három évtizedben a humán in vitro megtermékenyítés rutin eljárássá vált, H. Tristram Engelhardt bioetikus véleményére utalva, „tudnunk kell megkülönböztetni a jelent a jövőtől”.¹

Az abortusz kapcsán sokat foglalkoztak és foglalkoznak napjainkban is a magzat státuszával, védelmével, amit országonként más-más módon, több-kevesebb sikerrel próbáltak rendezni. Az asszisztált reprodukciós technikáknál ráadásul hagyományos értelemben általában nem beszélhetünk a magzat élethez való joga korlátozását legitimáló anyai érdekről, a női test feletti önrendelkezés jogáról,² hiszen az esetek többségében nem a méhmagzat a vita tárgya (szemben az abortusszal), hanem az in vitro művi megtermékenyítés. Ahogyan az *asszisztált reprodukciós eljárások* kifejezés is mutatja, egy harmadik személy, az orvos „asszisztál”, avatkozik be az utódnemzés folyamatába, amely még inkább individualizálja, „elszakítja” a megtermékenyített petesejtet a genetikai anya testétől.³

A méhen kívüli művi megtermékenyítés megjelenése kedvezett számos új kutatási és eljárási módszereknek, többek között az őssejt-kutatásnak, a klónozásnak. Közös vonásuk, hogy elsősorban az in vitro megtermékenyítéssel létrejövő, ám be nem ültetett embriók szolgálnak számukra „nyersanyagként”, továbbá szintén komplex problémákat generálnak, amelyeknél azt tanulmányozza a bioetikai szakirodalom, teremtmény lehet-e teremtő?⁴ 2008-ban a brit törvényhozás engedélyezte az ember-állat hibrid embriók létrehozását és az őssejt-donor testvérek előzetes genetikai szelekcióját.⁵ 2009 tavaszán az Egyesült Államokban eltörölték azt a rendelkezést, mely az embriókon alapuló őssejt-kutatások föderatív finanszírozását tilalmazta.⁶ Hazánkban pedig 2012. január 1-jén hatályba lépett a bioetikai normákat is tartalmazó Alaptörvény. Csak néhány hír, ami jelzi az embrionális kísérletek aktualitását és egy lehetséges paradigmaváltást. Lassan tökéletesen átrajzolódik az emberi élet kezdetéről, magáról az emberről és a tudományos innováció határaitól alkotott képünk.

Engelhardt intése tehát első olvasatban nemcsak a tudomány és a technika változó jellegét hangsúlyozza, hanem az előbb felvázolt helyzetre vetítve kétkedésként is felfogható. A

---

¹ Charles Susanne: A bioetika és a modern genetikai technikák. In: Bioetikai olvasókönyv: Multidiszciplináris megközelítés (szerk. Charles Susanne). Pécs-Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 1999. 152. Vö.: Szmodis Jenő: A jog multidiszciplináris megközelítéséről. Magyar Tudomány 2011. január. 7-17.

² Jobbágyi Gábor: Orvosi jog. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 81.

³ Az elválásról mint új entitást teremtő mozzanatról az állam és a jog vonatkozásában lásd Szmodis Jenő: A jog realitása, Az etruszk vallástól a posztmodern jogelméletekig Kairosz, Budapest, 2005. Szmodis éppen a születés tényét hozza fel példaként a normakibocsátásra, az állami és a jogi minőség külön megragadhatóvá válására.

⁴ Komári Ágnes: Tisztázzuk, mi is az a géntechnológia – 1. rész: A genetikailag módosított növények termesztése által nyújtott lehetőségek. Budapest, ELTE ÁJK, Agrárjogi Tanszék, 2009. 1.

⁵ <http://index.hu/tudomany/biotech/embrio8242> (2012.01.21.)

⁶ http://articles.cnn.com/2009-03-09/politics/obama.stem.cells_1_cancer-and-spinal-cord-embryonic-cell-research?_s=PM:POLITICS (2012.01.21.)

legtöbb állam szabályozásában a méhen kívüli megtermékenyítésben résztvevő párok általában szabadon dönthetnek a „fölös” embriók sorsáról. Ez a széles körű rendelkezési jog mint a tulajdonjog egyik részjogosítványa feltételezi az *in vitro* embrió tulajdontárgy mivoltát, amely óhatatlanul vezet a következő kérdésekhez: Valóban dolognak tekinthető az embrió? Ki lehet-e terjeszteni rá mint az emberi lét potenciális forrására az élethez való jogot? Milyen célokra használható fel? Lehet-e terápiás célú kutatás tárgya? Egyáltalán fölhasználható-e?

A tanulmánnyal a fenti problémakörök alapját képező jog- és eszmetörténeti háttérre kívánok rávilágítani, különös tekintettel a témával kapcsolatos kulcsfogalmak tisztázására és az emberi élet definiálási kísérleteire.

Terminológiai kérdések

Látszólag egyértelmű kifejezések a humán reprodukciós eljárás, az asszisztált reprodukciós technikák (ART), a mesterséges megtermékenyítés, az *in vitro* fertilizáció, de indokolt tisztázni őket, mivel Magyarországon, főleg a laikusok számára, rendszerint nem világos, hogy különböző vagy azonos-e a jelentéstartalmuk. Hazánkban a mesterséges megtermékenyítés először csupán az *in vivo* (az anya méhében történő) megtermékenyítés, más néven a mesterséges ondóbevitel szinonimája volt. Ez történhet a férj (*homológ inszemináció*) vagy idegen donor (*heterológ inszemináció*) spermiumával.⁷ A mesterséges megtermékenyítés története azonban lényegesen régebben kezdődött, mint az ember reprodukálásával összefüggő szakasza.

Az idegen „maggal” való megtermékenyítés gondolata a botanikában jelent meg. Egy régi dombormű tanúskodik arról, hogy már az asszírok ismerték a mesterséges beporzást; a datolyapálma virágát fenyőtobozzal porozták be.⁸ A sikeres megporzás tényéből logikusan következett a felvetés: ha ez a növényeknél bevált, az állatoknál miért ne válhatna be? Arab állatorvosok dolgozták ki a mesterséges ondóbevitel módszerét, amit kezdetben a lótenyésztésben alkalmaztak.⁹ Ekkortájt; a XIV. századtól kezdetét vették az állatkísérletek,¹⁰ amelyek a XVIII. század első felében hoztak áttörést. Jacobinak halikrák mesterséges megtermékenyítésével sikerült tökéletesítenie az inszeminációt.¹¹ A következő „fejlődési lépcsőfokra” nem kellett sokat várni; a legkorábbi ismert feljegyzés az eredményes humán megtermékenyítésről 1770-ből származik.¹² Az idegen ivarsejttel történő *in vivo* megtermékenyítésre azonban még egy évszázadot, nálunk közel kétszer ennyi időt kellett várni. Az 1880-as években feltehetően egy amerikai orvos, Dickinson hajtott végre először ilyen jellegű beavatkozást. Nálunk Bánk Endre nevéhez fűződik az első sikeres homológ inszemináció (1952), aminek köszönhetően a hatvanas évektől elterjedt a heterológ forma is Magyarországon.¹³

⁷ *Jobbágyi*: i.m. 74.

⁸ *József Pál – Újvári Edit*: Szimbólumtár – Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm (2012.01.21.)

⁹ *Bodnár Béla – Bodnár Zoltán*: Lombikbébi és társai. Kossuth Könyvkiadó, 1988. 28.

¹⁰ *Bodnár – Bodnár*: i. m. 28.

¹¹ *Bodnár – Bodnár*: i. m. 29.

¹² *Erwin Deutsch*: Medizinrecht (Arztrecht, Arzneimittelrecht und Medizinprodukterecht). Berlin, Springer-Verlag, 1999. 306. Hivatkozva *Navratyil Zoltán*: Az asszisztált reprodukciós eljárások a jogi szabályozás tükrében – különös tekintettel az *in vitro* embrió helyzetére. In: Debreceni Jogi Műhely – OTDK különszám (2005.07.01.). 7. <http://www.law.klte.hu/jogimuhely/extra%20issue/Navratyil%20Zolt%20E1n%20-%20Az%20assziszt%20E1l%20reprodukci%20F3s%20el%20E1r%20E1sok.pdf> (2012.01.21.)

¹³ *Bodnár – Bodnár*: i. m. 31.

Témánk szempontjából fontosabb a már említett *in vitro* megtermékenyítés (*in vitro* *fertilizáció*). Tengeri malacoknál és nyulaknál már 1878-ban végeztek ilyen jellegű beavatkozást,¹⁴ de az embernél történő alkalmazása – a mesterséges ondóbevitellel ellentétben – sokkal rövidebb múltra tekint vissza. Ez utóbbi gondolatát Robert Geoffrey Edwards vetette fel első alkalommal.¹⁵ Az *in vitro* megtermékenyítéssel kapcsolatos sikertelen próbálkozások közül az egyik az ún. *Shettles-ügy*ként híresült el. 1955-ben egy manhattani orvos sikeresen megtermékenyített egy petesejtet, és be is ültette az alany méhében, de felettese az emberen való kísérletezgetés tilalmára hivatkozva megszakította a terhességet. A hatvanas évek elején szintén méhen kívüli megtermékenyítésről szóló híradástól volt hangos a világsajtó, amit azóta csak Petrucci „ördögi kecskeszakállaként” emlegetnek. Egy olasz orvos nyolc hetes *in vitro* megtermékenyített petesejtet semmisített meg a világméretű felháborodás és a katolikus egyház tiltakozása nyomán.¹⁶ A méhen kívüli, egyáltalán az egész mesterséges megtermékenyítés kapcsán egyetlen dátum ivódott a köztudatba. 1978-ban született az *in vitro* megtermékenyítés első „gyümölcse”, Louise Brown. Ez nemcsak tudományos szempontból volt mérföldkő. Egyik hozadéka a *lombikbébi* kifejezés elterjedése volt. Hangsúlyozandó, ez nem *terminus technicus*. Pontatlan, mert az *in vitro* embrió – amennyiben beültetik – a megtermékenyítést követően a méhen belül fejlődik tovább.¹⁷ Emellett a méhen kívüli megtermékenyítés típusainak a bővülésével még jobban fellazult a *mater semper certa est* (az anya mindig biztos) római jogi alapelv.¹⁸ Magyarországon ezzel párhuzamosan honosodott meg a *művi megtermékenyítés* és a *humán reprodukciós eljárás* kifejezés, amelynek egyik alváltozataként tartották számon az alapeljárást, tehát a heterológ és a homológ inszeminációt, amelyeket összefoglaló néven mesterséges megtermékenyítésnek neveztek. Azonban a „művi” vagy „mesterséges megtermékenyítés” és a nemzetközileg elfogadott *humán reprodukció* ugyanazt jelenti, az *emberi szaporodásra irányuló eljárást*.¹⁹

Az *in vitro* *fertilizáció*nak is több formája kristályosodott ki. Az ivarsejtek alapján különbséget tehetünk homológ és heterológ változata között a mesterséges ondóbevitelhez hasonlóan. Ugyanakkor itt sokkal több alvariáció lehetséges. Az embrió a női és hímvarsejt egyesülésével jön létre, másrészt a beültetés helye is tovább differenciálja az *in vitro* eljárást. Az embrió elvileg akár idegen nő méhében is beültethető, ha a biológiai anya valamilyen oknál fogva nem képes kihordani. Ez a *dajkaanyaság*, amely azonban a legtöbb államban, így Magyarországon sem nyert törvényi szabályozást.²⁰

A jogi szabályozás kezdetei

A különféle művi reprodukciós technikák megjelenésére a jogi szabályozásnak elvileg gyorsan kellett volna reagálnia. Az *in vitro* megtermékenyítést először 1984-ben Ausztráliában, Victoria államban vonták a törvényhozás körébe. Egy évvel később azonban már általánossá vált az egyesült államokbeli, az ausztrál, a nyugat-európai és a japán

¹⁴ Sándor Judit: A humán reprodukciós orvosi eljárások jogi szabályozásáról. *Acta Humana*. 1996/25. sz. 30.

¹⁵ Sándor: i. m. 30.

¹⁶ Bodnár– Bodnár: i. m. 48.

¹⁷ Jobbágyi: i. m. 75.

¹⁸ Paradox módon a Strasbourgi Bíróság az 1979-es család- és öröklési jogi vonatkozású *Marckx v. Belgium* ügy kapcsán rögzítette, hogy mind tagállami, mind szupranacionális szinten megfigyelhető az alapelv érvényesülése. Polgári Eszter: Az európai konszenzus: elmélet és gyakorlat. *Collega*. 2007. XI. évfolyam/2-3. sz. 60. http://www.kre.hu/portal/doc/collega/11evf_2-3.pdf (2012.01.21.) A jogesetet lásd részletesebben: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?action=html&documentId=695411&portal=hbkm&source=externalbydocnumber&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166DEA398649> (2012.01.21.)

¹⁹ Jobbágyi: i. m. 74-75.

²⁰ Jobbágyi: i. m. 75.

gyógyászatban, ennek ellenére még ekkor hiányzott az átfogó szabályozás.²¹ Az új eljárási formák terjedésével aztán kettős jogalkotási igény merült fel, amit azonban az egyes országok különböző szabályozási technikákkal igyekeztek kivitelezni. Az eljárás menetét egészségügyi törvényben vagy önálló jogszabályban, a gyermek státuszát pedig a család- vagy a polgári jogban szabályozták²² – felemás sikerrel. Meglátásom szerint a két szabályozási terület általában nem igazán tudták materiálisan elkülöníteni. Az *in vitro* embrió „jogállását”, jogi védelmét az eljárásokba beépített „fékek és egyensúlyok” rendszerével próbálták biztosítani, például a klónozás tilalmával vagy a létrehozható embriók számának maximalizálásával.²³ Ráadásul az egyéb bioetikai normákhoz hasonlóan ezeket a korlátozásokat, tilalmakat számos európai államban nem is törvényben, hanem állásfoglalásokban, irányelvekben, ajánlásokban rögzítették (szakmai-érdekvédelmi szervezetek, állandó vagy ad hoc bizottságok stb.).²⁴

Hazánkban sokáig nem létezett jogi és – orvosi kamara hiányában – orvos-etikai normaanyag a mesterséges megtermékenyítés tekintetében, noha a hatvanas évektől az *in vivo*, a nyolcvanas évek végétől az *in vitro* megtermékenyítést tömegesen kezdték alkalmazni. A korábbi egészségügyről szóló 1972. évi II. törvény még egyáltalán nem szólt a művi megtermékenyítésről.²⁵ A művi beavatkozással történő megtermékenyítésről szóló 12/1981. (IX. 29.) EüM. rendelet is csak néhány paragrafusban szabályozta a mesterséges ondóbevitelt.²⁶ Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény megalkotása úgy-ahogy kielégítette a szabályozási szükségleteket. Sok állam azonban a szabályozási technikák mellett továbbra sem egységes azzal kapcsolatban, hogy a művi megtermékenyítés mely típusa, és ha igen, milyen etikai és jogi problémaköröket vet fel. Például a katolikus Olaszországban a megtermékenyítetlen petesejttel ellentétben tiltott az embrió lefagyasztása, mert megilleti az élethez való jog.

Morális szempontok magzat meghatározása kapcsán

Ebben a rövid írásban nem a filozófiai-erkölcsi szempontokra kívánom helyezni a fő hangsúlyt, hiszen e vizsgálódás elsősorban jogi szempontú, ám a jelen témában a szokásosnál erősebben fonódik össze jog, morál és filozófia. Biológiai, különösen genetikai szempontból nem kétséges, az emberi élet mint „fejlődési folyamat” fogantatástól halálig tart,²⁷ és ez a polgári jogban sokáig nem is volt vitatott. Az *in vitro* megtermékenyítés elterjedésével azonban ez megkérdőjeleződött, mivel itt az embrionális lét komplex beavatkozás eredményeként jön létre, miként az előző részben bemutattam. Az embriókutatások, egyáltalán a testen kívüli megtermékenyítés megfelelő regulációjától elválaszthatatlan az *in vitro* embrió megítélése.

²¹ Sándor: i. m. 31.

²² Gyöngyösi Zoltán: Az élet és a test feletti rendelkezés joga. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2002. 287.

²³ Jobbágyi: i. m. 84-85.

²⁴ Jobbágyi: i. m. 85. Egyébként az OBH 5019/2003. számú ügyben, a petesejt-adományozás jogi szabályozása tárgyában az állampolgári jogok országgyűlési biztosa és az adatvédelmi biztos által kiadott közös jelentés utal a nem normatív erejű bioetikai szabályok dominanciájára Európában, hivatkozva Oberfrank Ferenc tanulmányát (*Oberfrank Ferenc: A biomedicinális etika és az emberi jogok: európai helyzetkép. Acta Humana. 1996/25. sz. 3-28.*). http://tasz.hu/files/tasz/imce/P_terfalvi_jelentes-1096877093444_1__347655.rtf (2012.01.21.)

²⁵ Jobbágyi: i. m. 85.

²⁶ Jobbágyi: i. m. 76.

²⁷ 64/1991. (XII.17.) AB határozat.
<http://isz.mkab.hu/netacgi/ahawkere2009.pl?s1=&s2=&s3=&s4=&s5=&s6=&s7=&s8=abortusz&s9=&s10=&s11=Dr&r=8&SECT5=AHAWKERE&op9=and&op10=and&d=AHAW&op8=and&l=20&u=/netahtml/ahawuj/ahawkere.htm&p=1&op11=and&op7=and&f=G> (2012.01.21.)

A jog mint a társadalmi kontroll legerőteljesebb intézményének fókuszában is az ember-fogalom áll, amely egyfelől mint személy, másfelől mint személyiség ragadható meg. Igaz ez még akkor is, ha kultúránként, sőt koronként meglehetősen eltérő emberképek tekinthetők uralkodó jellegűeknek az egyes társadalmakban.²⁸ A civiljogi szférában az ember pusztán létezésénél fogva – Gyöngyösi Zoltán szóhasználatában – a legfontosabb társadalmi értékteremtő és értékhordozó, melynek különböző aspektusait világítja meg a két fogalom. A *személy* kategóriája elsősorban az ember biológiai minőségére helyezi a hangsúlyt, a *személyiség* az előbbiben megtestesülő általános és egyedi értékek összessége.²⁹ Másképpen megfogalmazva: a személy jogalany; *objektum*, aki polgári jogi jogviszonyokban jogok, kötelezettségek alanya lehet, a személyiség pedig az *individuum*, a jog által védett érték.³⁰

E gondolatmenet első pillantásra kikezdhetetlen, hiszen az embert – helyesen – kiemeli minden más létező közül, de véleményem szerint azzal, hogy az értékek szemszögéből közelíti meg, valamilyen szinten már ekkor „tárgyasítja”. Az *érték* minőségi relációt fejez ki, amelynek során dolgokhoz, létezőkhöz valamilyen általunk felismert valós tulajdonságaikat rendeljük és/vagy nekik tulajdonított jellemzőkkel ruházzuk fel. A történelem során a személy kategóriáját a mindenkori hatalmi-politikai, vagyoni viszonyokhoz igazodva töltötték meg tartalommal; az ismert civilizációk megjelenésétől kísérel beavatkozni az ember a fogamzás és a születés jelenségébe. Az utód létének ténye, neme és a gyermekek száma különleges jogi relevanciával bírt. Ezt tükrözik többek között az ókori adoptálások, a trónöröklési konfliktusok vagy az egyházi birtokok koncentrációja érdekében bevezetett cölibátus.³¹ A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetet kettősség jellemezte. A jogállást befolyásoló földtulajdon árnyékában megjelentek egyéb vagyoni jellegű jogviszonyok, ezeket már a termelési pozícióval nem feltétlenül azonos rendi jogállás határozta meg.³²

Ugyanakkor a személy-fogalom nem mindig járt együtt az emberi lét értékének elismerésével. A nyugati kultúra korai évszázadaiban, a görög antikvitásban³³ és a kereszténység kialakulása előtt a Római Birodalomban³⁴ anélkül hirdették az emberi méltóság fontosságát, hogy részletesen kidolgozták volna a személy-kategóriát³⁵ – bár később éppen „a nyugati filozófia

---

²⁸ Szmodis Jenő: A tartalmi alkotmányosságról. Magyar Közigazgatás 2006. július. 438-446.

²⁹ Gyöngyösi: i. m. 23.

³⁰ Jobbágyi Gábor: Személyi és családi jog. Budapest, Szent István Társulat, 2008. 23.

³¹ Vö. Szmodis Jenő: Egyes jogintézmények és jogelméleti irányzatok humánetológiai vonatkozásairól. Publicationes Univ. Miskolciensis, Sectio Jur. Et Pol. 2010. 111-143.; Szmodis Jenő: A jog a humánetológia tükrében. Magyar Tudomány 2011. 05. 548-557.; Szmodis Jenő: A jog humánetológiai alapjairól és vallási jellegéről. Valóság 2011. 9. 1-23.

³² Eörsi Gyula: A tulajdonjog fejlődése. A kapitalizmus tulajdonjoga I-II. Budapest, 1951. I. 119. Hivatkozva Kecskés László: Magyar polgári jog, Általános rész II., A személyek joga. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999. 17.

³³ A görög *proszopon* jelentése arc, ezzel először a színész maszkját jelölték, latin megfelelője pedig a *persona*, ez utóbbi a maszkon átszűrődő hangot jelenti. Mindkét szó egyúttal utal a színész által játszott szerepre és arra a karakterre, amit a maszk viselőjeként megtestesít. Ebből eredeztethető a *persona* átvitt jelentése: az egyén társadalomban betöltött szerepe, a társadalmi státusz. Ennek és az „arc” jelentés összekapcsolásával váltak a *proszopon* és a *persona* szavak az *individuum* szinonimájává, kerültek az antik filozófiai és jogi nyelvzetbe. Orosz Gábor Viktor: Az emberi élet védelmének kezdete – a tudomány és a morál keresztútján. <http://hexa.hcbc/meh/orosz.htm> (2012.01.21.)

³⁴ A kontinentális jogrendszerek alappilléret jelentő római jog fogalomrendszerét, köztük a személyt mint jogi kategóriát is viszonylag későn, a XVII-XVIII. században dolgozták ki a bolognai glosszátorok.

³⁵ Laura Palazzani: A személy filozófiai fogalmának jelentései és annak következményei a humánembrió alapvető jogairól szóló aktuális bioetikai és biojogi vitában. In: A humánembrió identitása és jogállása (szerk. Juan de Dios Vial Correa és Elio Sgreccia). Budapest, Püspökkari Családpasztorációs Bizottság, 2001. 76.

azzal a határozott céllal foglalta elméletbe, hogy az emberi létet pertinens módon jellemezze, és hogy igazolja a fogalom értékelméleti-normatív központiságát”.³⁶

Ez különösen a polgári forradalmak idején vált jelentős feladattá, amikor a magántulajdon elterjedésével, a tulajdonviszonyok kiegyenlítésével felbomlottak a feudális gazdasági-társadalmi kötelékek, és a polgári jogegyenlőség eszmei alapjainak tisztázása alapvető fontosságot kapott.³⁷ A magántulajdon intézménye és a szabad piaci verseny jelentős társadalmi és vagyoni differenciálódást idézett elő, kedvezve a kollektívizmusra törekvő irányzatoknak. Navratil Ákos már 1905-ben utalt arra, hogy a társadalmi tulajdon bevezetéséhez az egyén gazdálkodó természetét is meg kellene változtatni,³⁸ tehát az emberi minőséget, ez azonban lehetetlen. A kommunista-fasiszta diktatúrák éppen erre tette kísérletet. Az elszemélytelenítésre való törekvés jegyében az embert igyekeztek megcsupaszítani az egyedi értékektől.³⁹

A XX. század második felében erre adott válaszként került előtérbe a perszonalizmus, melynek kulcsszava az *alapvető emberi jogok* lett.⁴⁰ Az emberi jogok tana – az ókori Hellászhoz és a korai Római Birodalomhoz hasonlóan – tartózkodik a személy fogalmától, és ettől függetlenül hangsúlyozza az emberi lét jogi és morális értékét,⁴¹ tanulva az első és a második világháború eseményeiből. Az ezzel kapcsolatos jogosítványok egy sor nemzetközi dokumentumban realizálódtak, például az 1948-ban deklarált *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatában* vagy *A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányában* (1966). Mint Kecskés László – visszautalva az Alkotmánybíróság 64/1994. (XII. 17.) határozatára – rámutat, ezek minden ember jogi értelemben való személy voltát, jogképességét elismerték, azóta az „ember”, a „személy” és a „jogalany” jogilag ugyanazt jelenti. Az „ember” tehát végre normatív fogalommá vált.⁴²

Ez a – nemcsak jogi szempontból jelentős – mérföldkő a humán reprodukciós eljárások megjelenésével viszont viták keresztjébe került, feszültséget gerjesztve az eddig egymás mellett viszonylag jól megférő erkölcsi felfogások, valamint az ember jogi és biológiai meghatározása között.⁴³

Mikortól kezdődik az emberi élet? A személy gyűjtőkategóriába vonható-e a fejlődő; különösen az anyaméhén kívüli embrió? E problémakör a filozófia ingoványos talajára vezet bennünket.

A személy meghatározásának problémái

A kereszténység megjelenése előtt a személy kifejezést még nem hagyományos értelemben használták; nem dolgozták ki filozófiai fogalmát. A görög poliszok hanyatlásával, amelyek a természetes emberi szükségletek kielégítésére, az emberi közösségek fenntartására

---

³⁶ Palazzani: i. m. 76.

³⁷ Mindennek azonban megvoltak a XVI. században gyökerező előzményei. Vö. Szmodis Jenő: A jog prepozitivistá fordulatáról. Valóság 2011. június. 1-29.

³⁸ Navratil Ákos: A gazdasági élet és a jogi rend (Adalék a másodlagos gazdasági jelenségek elméletéhez). In: Navratil Ákos: Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban. Budapest, AULA Kiadó, 2007. 140.

³⁹ Jobbágyi: i. m. (30. jegyzet) 26.

⁴⁰ Jobbágyi: i. m. (30. jegyzet) 26.

⁴¹ Palazzani: i. m. 76.

⁴² Kecskés: i. m. 25.

⁴³ Kecskés: i. m. 25.

szerveződtek, a *zoón politikon* (a városállamot, a közösséget alkotó polgár) arisztotelészi koncepciója kiüresedett. Az ember magára maradt. Újra kellett definiálni magát, hiszen a közösséghez való tartozás tudata, amely emberi minősége lényegét képezte, megszűnt. Figyelme a világmindenség, a transzcendentális felé fordult. A kiindulópont most már az egyén (teremtmény) lett, szembeállítva a világgal (teremtő). Ez vált a keresztény antropológia alap gondolatává.

Severinus Boethius honosította meg a személy filozófiában való használatát. Az embert racionális természetű, egyedi szubsztanciának tekintette.⁴⁴ Az individuumot és a szubsztanciát (legbensőbb lényeg, tartalom, minőség), véleményem szerint tehát a különbözőséget és az önmagában lévő egységet összekapcsoló tézisére vezethetők vissza a kezdeti, szentháromsággal kapcsolatos viták.⁴⁵ A katolikus egyház tanítása szerint lehetséges az isteni lényeg három személyben való elgondolása, az individuum kettős (isteni és emberi) természete. Orosz Gábor Viktor szerint az ember azért személy, mert – Augustinusra hivatkozva – isten is az.⁴⁶

A természettudományok 15-16. századi fellendülésével aztán a világ tapasztalati úton való megismerése, az empirizmus lett a meghatározó. Descartes a test (*res extensa*) és a lélek (*res cogitans*) differenciálásával megbontotta a keresztény emberképet.⁴⁷ A szemléletváltásnak óriási hatása volt. A felvilágosodástól kezdődően egyre több *redukcionista* elmélet született, amelyek csak tovább aprózták az ember fizikai-szellemi egységét.⁴⁸ Ezek tulajdonképpen az *in vitro* embrió helyzetével kapcsolatos bioetikai viták eszmetörténeti alapját képezik. Ilyen értelemben tehát az ember biológiai, valamint racionális természetéből kiinduló szerződés-elméletek is sajátosan köszönnek vissza a testen kívüli művi megtermékenyítésnél.

A mai redukcionista irányzatok nem ismerik el az embrió ember voltát és élethez való jogát, vagy bizonyos fejlődési szakasztól, szemben a hagyományos természetjogi, *tradicionalista* (a keresztény teológián alapuló) megközelítésekkel, amelyek a megtermékenyített petesejtet embernek tekintik.⁴⁹ Egyik nézet szerint a választóvonal a megtermékenyüléstől számított 4. nap, amikor a sejtek elveszítik *totipotens* jellegüket, vagyis megkezdődik a sejtípusok kialakulása.⁵⁰ Egy másik felfogás szociális kontextusban, relációban közelíti meg az emberi lét kezdetét. Ennek értelmében az embrió a méhfalba történő ágyazódással nyeri el személyi minőségét, mivel ez tekinthető az első fiziológiai kapcsolatnak. Egyik ellenérv ezzel szemben, hogy a reláció ontológiailag nem konstituálja, hanem *előfeltételezi* a személy létét. Nem beszélhetünk relációról, ha nincs létező, amihez viszonyulhatnánk.⁵¹ Ráadásul az érvelés alapján kizárhatók a személyek köréből azok, akik pszichikailag és szociálisan nem képesek a kapcsolatteremtésre: a halálos és kómában lévő betegek, valamint az örültek szélsőséges egzisztenciális körülmények esetén.⁵²

Létezik olyan nézőpont is, amely a fogamzástól eltelt két hét elteltével beszél morális szempontból emberről. Ebben a 14 napos időintervallumban áll fenn az ikerképződés esélye: ekkorra dől el, hogy a megtermékenyített petesejtből egy vagy több emberi individuum

---

⁴⁴ Palazzani: i. m. 65-66.

⁴⁵ Orosz: i. m.

⁴⁶ Orosz: i. m.

⁴⁷ Palazzani: i. m. 66.

⁴⁸ Jobbágyi Gábor: A méhmagzat életjoga. Budapest, Pacem in Utero E., 1994. 238.

⁴⁹ Navratyil: i. m. 16.

⁵⁰ Navratyil: i. m. 18.

⁵¹ Palazzani: i. m. 72.

⁵² Palazzani: i. m. 86. 31. jegyzet.

fejlődik-e ki.⁵³ Az elmélet szerint mindez annak a bizonyítéka, hogy a *zigóta* (egysejtű embrió) nem emberi individuum; csak képes két egyedde válni.⁵⁴ Az egypetűjű ikrek jelenségére való hivatkozás megalapozatlan, hiszen ez kivételes, a zigóták 99-99,6 %-a egyetlen emberi egyedként fejlődik; önmagában ez utóbbi van beléjük kódolva.⁵⁵ Ha pedig mégis bekövetkezik az ikresedés, igazából a korábbi embrió sem pusztul el, hanem belőle egy másik embrió is kifejlődik, ugyanis aszexuális reprodukció történik.⁵⁶

Egy másik álláspontban a keresztényi „szellem-értelem” dualizmus⁵⁷ és a Bentham-féle utilitarizmus köszön vissza. A központi idegrendszer kialakulását veszi alapul, amittől kezdve fennáll az öröm- és a fájdalomérzékelés lehetősége.⁵⁸ Első ránézésre ez a nézet elfogadható, hiszen védelmi körébe vonja az összes érző emberi lényt, ám ha jobban belegondolunk, van egyfajta rejtett diszkriminatív jellege. A reláció-elmülethez hasonlóan figyelmen kívül hagyja az embriókat és a kómában lévőket.⁵⁹ További ellenérv, hogy a külső és belső ingerek felvétele, feldolgozása szubjektív tapasztalat, így egy kívülálló sohasem tudja száz százalékosan megmondani, valaki örömet vagy fájdalmat érez-e.⁶⁰

Az *emergentista*⁶¹ szerzők az agykéreg kialakulását tekintik relevánsnak az emberi lét meghatározása szempontjából.⁶² A modern civiljog is az emberi életet az agyműködés megindulásától számítja, mert a halált az agytevékenység irreverzibilis megszűnéséhez (agyhalál) kapcsolja.⁶³ Az agyi aktivitás kezdete azonban tulajdonképpen egyfajta folyamatos, rendezett növekedés,⁶⁴ tehát megjelenése előtt is vannak élettani folyamatok.

Az Egyesült Államokban főleg a *Row v. Wade* ügy kapcsán terjedt el a *viability* (életképesség) irányzat.⁶⁵ A *prenatális* (születést megelőző) orvoslás eredményeinek köszönhetően a magzat már a 24. héttől képes a méhen kívüli önálló életre, innentől számítja a felfogás az emberi életet.⁶⁶ Mi a helyzet az *in vitro* embriókkal, „amelyeket” már eleve az anyaméhen kívül hoznak létre, különösen, ha életképesek is? Ha pedig elfogadjuk a születést mint a személyi lét határát hirdető nézetet, a következő abszurd helyzet állhat elő: egy kilenc hónapos, még nem született gyermek nem minősül személynek, egy koraszülött viszont igen.⁶⁷ Vannak olyan gondolkodók is, akik azt vallják, az ember csak megszületése után védendő. Ezt a

⁵³ *Jobbágyi*: i. m. (48. jegyzet) 238.

⁵⁴ *Angelo Serra-Roberto Colombo*: A humánembrió identitásának és státuszának kérdése természettudományos szempontból. In: A humánembrió identitása és jogállása (szerk. Juan de Dios Vial Correa és Elio Sgreccia). Budapest, Püspökkari Családpasztorációs Bizottság, 2001. 166.

⁵⁵ *Serra – Colombo*: i. m. 167.

⁵⁶ *Patrick Lee – Robert P. George*: The first fourteen days of human life. The New Atlantis, Summer 2006. 65. Hivatkozza *Navratyil Zoltán*: A varázsló eltöri a pálcáját? Az asszisztált reprodukciótól a reprodukív klónozásig – A jogi szabályozás kontúrjai. Budapest, PPKE Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, 2010. 38. <http://www.jak.ppke.hu/tanszek/doktori/letolt/nz.pdf> (2011.04.05.)

⁵⁷ *Orosz*: i. m.

⁵⁸ *Palazzani*: i. m. 72.

⁵⁹ *Palazzani*: i. m. 86. 34. jegyzet.

⁶⁰ *Palazzani*: i. m. 73.

⁶¹ Az *emergentizmus* materialista gondolkodásmód, amely a redukcionizmussal ellentétben azt vallja, több egység, tulajdonság ötvöződéséből új és transzcendentális sajátosságok létrejöhetnek, témánkra levetítve például az értelem az agykéregből. *Palazzani*: i. m. 73.

⁶² *Palazzani*: i. m. 73.

⁶³ *Jobbágyi*: i. m. (48. jegyzet) 238-239.

⁶⁴ *Palazzani*: i. m. 74.

⁶⁵ *Navratyil*: i. m. 19.

⁶⁶ *Jobbágyi*: i. m. (48. jegyzet) 239.

⁶⁷ *Marion Wille*: Die Rechtsstellung des Nasciturus gegenüber der Nutzung fetaler und embryonaler Zellen. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 2002. 88. Hivatkozza *Navratyil*: i. m. 20.

véleményt elsősorban az utilitarista jellegű nézetek képviselik. Például Singer álláspontja szerint az emberi életnek nincs önálló értéke.⁶⁸ A biológiai sajátosságokat teljesen figyelmen kívül adja, és az emberi lények speciális körét, a racionalitással, öntudattal, önkontrollal, kíváncsisággal és kapcsolatteremtő képességgel rendelkezőket tekinti személynek és részesítené védelemben.⁶⁹ Véleményem szerint ezzel akaratlanul is elismeri az emberi élet nagyobb értékét más élőlényekhez képest, miközben a hasznosság mércéje alapján szelektál (lásd fogyatékkal élők).

A liberális-redukcionista elméletek abban közösek, hogy mindegyik tetszés szerint kiválaszt egy szempontot, és aszerint definiálja az emberi lét kezdetét.⁷⁰ Ahol pedig szempontok vannak, ott érdekek, egyéni preferenciák is lehetnek. A fogamzástól kezdve az embrió azonban a vér szerinti szüleitől örökölt, egyedi genetikai információval rendelkezik, mindent maga épít fel, „önállóan alakítja ki az ember belső egységét”.⁷¹

Ezzel a biológiai egyediséggel kapcsolatban ellenérveket sorakoztat fel Zeller Judit doktori értekezésében. Az általa kidolgozott tézisrendszer sajátos reláció-elmélet. A 14 napnál fiatalabb (ezáltal szerinte individualitással nem rendelkező) és be nem ültetett embriónak interszjektív közegben tulajdonít morális státuszt; ha van olyan, aki abból a célból hozza létre, hogy megszülessen, biztosítja fejlődése feltételeit, illetve van, aki a gyermekének tekinti.⁷² A szerző a fogantatástól számított 14. napnak több szempontból jelentőséget tulajdonít. Szerinte az embrió körülbelül ekkorra áll össze egy „szervezetté”.⁷³ A sejtosztódásos állapot azonban tulajdonképpen az emberi lény külső megjelenési formája – *emberként* fejlődik, és nem embernek.⁷⁴ Másrészt Zeller Judit már említett sajátosságokat emel ki. Szintén a fogantatástól számított két hétig áll fenn az ikresedés lehetősége, ami szintén cáfolható, mint arra rávilágítottam a vonatkozó redukcionista elméletnél. Az ikresedés elvi alapjából indulnak ki azok is, akik a genetikai egyediséggel szemben a legelső osztódásokkal kialakult fejlődési állapotban, a morulastádiumban lévő sejteket hivatkozzák. Mivel ezek totipotensek, elvileg szét lehet őket választani, így akár több azonos génállományú ember is kialakulhat.⁷⁵ Mind a morulasejtek elkülöníthetősége, mind az ikerképződés lehetősége egyfajta bizonytalanságot is jelent, ezek potenciális bekövetkeztét, miközben a szerző az *in vitro* embriónál kizárja a kifejlődés potencialitását⁷⁶ arra alapozva, hogy későbbi életének a *lehetőségéhez* is harmadik személyek aktív szerepvállalása szükséges.⁷⁷ Kétségtelen, további fejlődése sok-sok orvosi mozzanat kölcsönhatására eredeztethető vissza.

---

⁶⁸ Peter Singer: Praktische Ethik. Stuttgart, Reclam, 1992. 115. Hivatkozva Orosz: i. m.

⁶⁹ Orosz: i. m.

⁷⁰ A nyugati szellemre jellemző és mozzanatban is tetten érhető önkényességről lásd bővebben: *Szmodis Jenő: A nyugati jog alkonya? Állam és Jogtudomány* 2007. I. 69-99.

⁷¹ Edgardo Giovanni: Der Status des menschlichen Embryos. In: Der Status des Embryos (Hrsg. IMABE). Wien, Fassbaender, 1989. 52. Hivatkozva Navratyil: i. m. 20.

⁷² Zeller Judit: A testen kívül létrejött embriók morális és jogi státusa a reprodukcióhoz való jog és a tudományos kutatás tükrében. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája, 2009. 49. http://doktori-iskola.law.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Zeller_Judit_doktori_ertekezes_nyilv.pdf (2012.01.21.)

⁷³ Zeller: i. m. 49.

⁷⁴ Erich Blechschmidt: Wie beginnt das mensliche Leben. Stein am Rhein, Christiana-Verlag, 2002. 166. Hivatkozva Navratyil: i. m. 17.

⁷⁵ Zeller: i. m. 42.

⁷⁶ Jens Clausen – Stephanie Schmitt: Zum moralen Status des extrakorporalen Embryos. In: Der Status des extrakorporalen Embryos (szerk. Giovanni Maio). Stuttgart-Bad Cannstatt, Frommannholzboog Verlag, 2007. 69. Hivatkozva Zeller: i. m. 48.

⁷⁷ Hans-Georg Dederer: Menschenwürde des Embryo in vitro? Der Krisstallisationspunkt der Bioethik-Debatte am Beispiel des therapeutischen Klonens. Archiv des öffentlichen Rechts, Band 127 (2002). 1-26. Hivatkozva Zeller: i. m. 48.

Ugyanakkor pont emiatt, úgy gondolom, valójában itt nem a potenciális kifejlődés teljes hiányáról van szó, hanem a *tényleges* kifejlődés függ részben mások magatartásától. Az élet mint lehetőség az egész fejlődés során fennáll.

Erre az érvre alapozza viszont az ellentábor is a véleményét. Az in vitro embriót – a méhen belül fejlődő embrió, magzat analógiájára – nem illeti meg az élethez való jog, mivel *csak* az élet lehetőségét rejti magában. „[...] az embert sem a humán genom megléte alapján definiáljuk, hanem erkölcsi tudat, érzelmek kifejezése, gondolatok kifejezése, kommunikációra való képesség és a tudatos létezés alapján különböztetjük meg. Ezeknek a kritériumoknak a hiányában a magzat nem tekinthető embernek. Tekinthetjük potenciális emberi lénynek, az élő ember jogai azonban nem terjeszthetők ki egy potenciális emberre.”⁷⁸ Ugyanazt az érvet felhasználni különböző szemszögből – kétélű fegyver.

Következtetések

Korunkban, a különféle morális válságok idején hangsúlyosabban vetődik fel a kérdés: mi jelenti számunkra az értéket? Ez legmarkánsabban az in vitro embrió helyzetével kapcsolatos etikai és jogi vitákban érhető tetten. Az egyes nézőpontok, értékrendek kollízióját máig nem sikerült, és talán nem is sikerül feloldani. Tanulmányomban végigvezettem, hogy mindegyik elmélet mellett egyaránt megfogalmazható pro és kontra argumentum. A felfogásbeli különbségek véleményem szerint magyarázhatók azzal is, hogy a redukcionista elméletek meg akarják fosztani az embriókat a valójában tőlük elválaszthatatlan érték- és erkölcsi mozzanatoktól, hogy legitimálják a megsemmisítésüket és a velük való kutatást, kikerülve, de nem megoldva ezzel a problémát.

A jogban ez akként jelentkezik, hogy rendszerint dologként, köztes kategóriaként kezelik a testen kívül keletkezett embriót, nehogy felbomoljon az ember, személy, élethez és emberi méltósághoz való jog trichotómiája. Holott az in vitro embrió csupán „elhelyezkedése” és létrejöttének körülményei alapján különbözik természetes úton fogant társaitól. Ugyanakkor az emberi személy tagadhatatlanul több, mint biológiai lény, emiatt nincs átfedésben a jogfilozófiai ember-fogalom a biológiai ember-definícióval.⁷⁹

A vita dúl, de közben sok államban nem történnek lépések az vitro embrió jogi védelmére vonatkozóan. Kitekintve az Európai Unióba, meg kell említeni az Európai Bíróság 2011. október 18-ai ítéletét, amely ezt ellensúlyozni hivatott. A határozat kimondja, nem lehet olyan találmány európai szabadalmi oltalom tárgya, amely emberi embriók elpusztításával vagy alapanyagként történő alkalmazásával jár. Ugyanez a tilalom vonatkozik a tudományos kutatásra is, az embrió javát szolgáló diagnosztikai vagy gyógyászati célú kísérletek kivételével.⁸⁰ Ha pedig a hazai távlatokat nézzük, az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése lehet egy újfajta jogi szabályozás fundamentuma: „Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával

---

⁷⁸ *Susanne*: i. m. 152.

⁷⁹ *Frivaldszky János*: Az emberi személy alkotmányos fogalma felé – a méhmagzat életjogának tesztjén keresztül. In: *Láttelek közjogunk elmúlt évtizedéről* (szerk. Schanda Balázs – Varga Zs. András). Budapest, PPKE JAK, 2010. 47-48. http://www.frivaldszkyjanos.fw.hu/02_Frivaldszky.pdf (2012.01.21.)

⁸⁰

<http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=111402&pageIndex=0&doclang=HU&mode=doc&dir=&occ=first&part=1&cid=1273811> (2012.01.21.)

korlátozható.” Kérdéses egyelőre azonban, hogy az in vitro embrióval összefüggésben mi lesz a védendő alapvető jog vagy más alkotmányos érték. A testen kívüli megtermékenyítés kapcsán ugyanis más, sokféle érdek merülhet fel: a szülőké, a tudományos szabadságé és előrehaladásé, valamint az igény a vérségi származás megismeréséhez. A jogalkotó erkölcsi felelőssége, hogy egy reguláció kialakításánál vagy módosításánál a fennálló érdekeket, értékeket arányosan mérlegelje – de sajnos ma még nem tartunk itt.